

Különlenyomat
A GYERMEK 1927. évi 1-3. számából.

PESTALOZZI

ÍRTA:
SCHNELLER ISTVÁN DR.
NY. EGYETEMI PROFESSOR.

B U D A P E S T , 1927.
Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, VIII, Múzeum körút 6. sz. (Gólyavár).

Pestalozzi.

SCHNELLER ISTVÁN dr., ny. egyetemi professor emlékbeszéde
a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság¹
1927 március 19. közgyűlésén a nagy pedagógus halálának 100.
évfordulója alkalmából.

A BESZÉD GONDOLATMENETE.

A) *Az emlékünnepek alkalmi oka és jogosultsága.*

B) *Pestalozzi hozzánk intézett szövegében*

I. *követeli a nevelés terén is a dogmatizmus békói alól való
felszabadulást, mint amely*

1. a *tanítót* diktáló, kikérdező, osztályozó géppé; külső tények alapján a gyermek fölött ítélkező bíróvá alacsonyítja le;
2. a *tanulónak* sajátos energiáit gyöngíti, elnyomja; a törvénytörővel szemben adott *félelmet* tanítójával szemben; másrészt tanuló társai fölött győzedelmeskedő *ambíció-érzelmeit* felkelti, illetőleg erősíti.

II. *Pestalozzi követeli, hogy a tanító nevelő legyen.* Ezért is kívánja azt,

1. *hogy a gyermeki lélek természetét és fejlődését ismerje, amely ismeret a nevelés lehetőségének feltétele.* Erre törekszik egyesületünk, s így méltán Pestalozziban ünnepli szellemi alapítóját. — Jól megjegyzendő, hogy e természetember, vagy amint azt Pestalozzi nevezi, e kollektívember ismeretével nincs a nevelésnek célja, feladata, hanem csakis kiindulási pontja, feltétele adva. Ezt ignorálja, illetőleg Összetéveszti véglegesen a Rousseau-, Nietzsche-, Ellen Key-i Napóleonban, Szovjetben kicsúsosodó irányzat;
2. *hogy a gyermek a sajátos emberi alaperők fejlesztése által nevelendő fel igaz emberré (tehát emberiségre):*
 - a) *egyenként:*
 - a) az értelmi erő igazságra és igazságosságosságra,
 - β) az értékelő érzelmi erő hitre és szeretetre,
 - ν) az akarati-érvényesítő erő művészi és ipari, földmi velő alkotásra;
 - b) *érzelmi alapon ez erők összhangozó egyesítésére mindenkinék joga van a nevelésre.*

IV. A *család* fontossága a nevelésben, mint a társadalmi alakulatok összejtjében.

Ezt felismerve alakult meg társaságunkban a szülők szövetsége, mely most üli meg kegyelettel szellemi alapítójának, Pestalozzinak, emlékűnnepét.

Igen tisztelt ünneplő közönség!

A) Svájc az ő nagy fiának, Pestalozzi Henriknek halála 100. évfordulója alkalmából Birrben, Bruggban, Zürichben egymást követő napokon, febr. hó 17-től kezdve nagyszabású, nemzetközi jellegű emlékűnnepélyeket ült. Oda meghívatva – de különben is a nagy pedagógus iránti kegyeletérzéseim által is oda vonzatva –, már csak koromnál fogva sem mehettem el. Ezért is hálásan követtem a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság és a „Szülők szövetségé”-nek hozzáam intézett felszólítását, hogy ez évi közgyűlése keretén belül emlékezzem meg a *kis Svájc és a pedagógusok nagy világának egyik legnagyobb pedagógusáról*. Hálásan követtem e felszólítást: hisz beszédemmel bármily csekély részben mégis némileg leróhatnám Pestalozzi iránti kegyeletem adóját.

Pestalozzi *halálának századik évfordulója emlékét* üljük meg mi is.

Van-e értelme a *halálnap megűnnepelésének*? Van – de csak akkor, ha a halál csak átmenet új életre; ha az ünnepeletnek halálnapja élete gyarlóságainak eltemetése; de egyszerűsmind élete vezéreszméinek, sajátos isteni célgondolatainak *megdicsőült alakban való feltámadása*.

Pestalozzi halála napján feltámadt, él, közlünk van; s van most – halála utáni 100 év után is – mondanivalója; nekünk pedig okunk szavainak megszívlelésére.

Ily életének tudata nyugtatta meg a sírjára gondoló Pestalozzit is, midőn így szól: „Emberiség barátja!! Amiért éltem, amit életem céljául tekintettem – nem hal meg előttem –, amint ettől tartottam. Nem hal meg velem együtt. Nem, a sír, amely még tegnap nehéznek, sötétnek tűnt fel előttem – ma azt nem annak látom. Életem törekvéseinek eredménye a síron túl is, és pedig erőteljesebben mint valaha életben – fennmarad.”¹

B) Igaza volt. Fennmarad; Pestalozzi él sajátos *isteni célgondolatában*, s ennek erejében a jelent is *korholó*, de éppen az ő célgondolatának jelenben való megvalósulásában *győnyörködő, elismerő szavában*.

I. Korholta s keményen támadta s támadhatja még ma is a, nevelés terén is érvényesülő *dogmatizmust*, s az azzal járó

¹ Összes művei kiadásához írt előszavában 1818 szept. 8. Iffer-ten. Seyffarth-kiadás, I, 36. l.

egyoldalú *intellektualizmiist* és (Werkheiligkeit), a cselekedetek hangsúlyozását.

A dogmatizmus csak a köztudatban levő *tant* és a köztudat irányító *cselekvést* nézi; s így a nevelésben is ugyanazt és *nem* a *gyermeket*. Hisz a gyermek is, nézete szerint, csak annyiban „értékes,” amennyiben e *tant tudja* s a néki előírt cselekedeteket *teljesíti*. Ez állásponton mily egyszerű a tanítónak feladata: előadja a tankönyvbe foglalt *tant*, feladja azt megtanulásra, a következő órán a tanulóval felmondhatja a leckét és azután kiveszi a noteszt s beírja a *tanulót* minősítő kalkulust.

A tanító azzal, hogy a tanuló érti-e az elmondottat; azzal, hogy felelete sikertelenségének mi az oka, vájjon nem testi, lelki szervezetében, avagy környezetében rejlik-e az – nem törődik. A tanítónak gyors és folyékony feleletekre van szüksége, hogy ezekkel tündökölhessen felettes hatósága előtt, illetőleg a nyilvános vizsgán, mint kiváló tanító. S valamint a tanulás, úgy az *ügyességek* terén, a *kézügyességek*, valamint a *viselkedés* ügyességének terén is minden elővan írva, ismételni a végtelenségig, könyörtelenül ismételni kell minden betűt, minden mozdulatot, míg végre minden korrekt, az előírt^{nak}: megfelelő. Hogy milyen a gyermek érzülete, megfelelő szíve, lelke is e cselekedeteknek: s vájjon eme szép cselekedetek alapja nem-e tettetés, nem-e hazugság: ez szóba nem jön. Az érzületnek, a szívnek ignorálása – természetes, ha tudjuk azt, hogy a dogmatizmus még a vallásban sem látta az érzelemben, az érzületben lefolyó kölcsönhatást az emberi és isteni tényező közt, hanem abban csak az Isten *megismerésének* és gyakorlatokban véghezmenő *kultuszának* módját. „Religio est modus cognoscendi et colendi Deum.”

Az ily iskolázásnak *eredménye* a *tanulóra* nézve csak az lehet, hogy a tanuló természetére, befogadóképessére nem tekintő idegenszerű tananyag kényszerű közlése ránehezedik a tanuló sajátos tehetségeire, energiáira, azokat megbénítja, esetleg elnyomja: ellenben felkelti benne a noteszekben *öt* minősítő kalkulusokra való tekintettel az *öt* folyton idegesítő *félelemnek*, szolgálai *félelemnek* rugóit, másrészt pedig a szeretetet hem ismerő, tanulóársát legyőzni kívánó *ambíciónak* rugóit. A cselekvés, az ügyesség, a viselkedés terén pedig az előírottakhoz való feltétlen engedelmesség követelésével elnyomja a sajátos akarat megnyilvánulásának lehetőségét s így az önfelelőség érzetének s ez alapon az akarat autonómiájának, szabadságának megnyilatkozását.

Ez iskolázásnak pedig az életre néző *tanulása*: *Szóval* kell győzni, a köztudatban levő szólamok, frázisok felhasználásával biztosan emelkedni; – a cselekvés terén pedig akár meggyőződésünk ellenére is, feletteseinkhez teljesen alkalmaz-

kodni s így kényelmesen – csak az ellenőrzés határain belül – dolgozni: s ekkor boldogulni fogunk.

E verbalizmus ellen küzd Pestalozzi, mely verbalizmus realismeretek nélkül csak szavakat tanul,² mely Pestalozzi szerint *tanok* tanítására szorítkozik tanrendszer nélkül, mely a sok tannal megöli az igazság szellemét, a tanulóban pedig annak önállóságát; mely végre is a tanulóban lévő alaperők kiművelése nélkül, csakis minden erőnélküli szópompázásra vezet.³ Hogy pedig a *cselekvés* a viselkedésben való ügyes alkalmazkodás, az egyéni erőnek megtörje a feltétlen engedelmesség kieroszakolása mire vezet: ezt Pestalozzi valóban elretentő példában mutatja be Lienhard és Gertrud elbeszélésében Sylvianak féktelenül irigykedő, gyűlölködő, de nagybátyja és a hatalmasok előtt szeretettől áradozó, szenteskedő, rút alakjában.⁴

II. A dogmatizmus e légköréből ki kell emelni az iskolát, ha ez nem csak oktató, közlő és fegyelmező, hanem egyszerűsmind *nevelő* is kíván lenni.

1. Nevelni pedig *valakit* kell. Ez a valaki nem lehet ismeretlen menyiség, mert ez esetben azt fejleszteni, nevelni nem lehet. Ismerni kell ezért is a növendéket, a növendék *sajátos* természetét, de ismerni kell általában a gyermek fejlődésének fokozatait, s így a gyermek ismert természetéhez és fejlődésfokozatához kell alkalmazni a fejlesztés, a nevelés eszközeit. *Ez a nevelés alapja; ezt ignorálta és ignorálja teljesen a dogmatizmus.* Erre az *alapra*, mint a fejlesztés, a nevelés lehetőségének feltételére kívánja Pestalozzi a nevelést fektetni. A nagy Comenius már ugyanezt követelte: de a nevelők serege', még csak az újabb, hogy ne mondjam a legújabb korban értette meg és követi e követelményt. Mily öröme, gyönyörúsége lenne Pestalozzinak ma, ha láthatná imádott hazájában, nevezetesen Genfben, a Bousseau-intézetben Claparède vezetése mellett, de máskülönben is az összes kultúrnemzetek egyes főiskoláin szervezett intézeteiben azt az odaadó munkásságot, amely ez intézetekben a gyermek természetének s lelke fejlődése fokozatainak, tehát fejlődése törvényeinek vizsgálatára és megállapítására irányul. Mi is örömmel és büszkeséggel idézzük Pestalozzi halhatatlan szellemét körünkbe, amely kör ugyancsak a gyermek tanulmányozására és lelki fejlődése törvényeinek megállapítására vállalkozott s

² Pestalozzis Abendstunden. Eaumer: Geschichte der Pädag\ TT. 379 1.

³ Pestalozzi: Wie Gertrud ihre Kinder lehrt, idézve Eaumer: Ugyanott 400. 1.

⁴ Pestalozzi: sämtliche Werke, Sevffarth kiadásában, III. köt. 317, kül. 320.

most midőn Pestalozzi-ünnepélyt rendez: szellemi *alapítója* iránti kegyeletének, hálájának ad ünnepélyes kifejezést.

Ez ismerettel azonban Pestalozzi szerint igen helyesen, csak a nevelésnek *alapja*, a nevelésinek *feltétele* van adva: de nincs adva *a nevelésnek célja*, *a nevelésnek feladata*. Ez egyike azon nagy különbségekhiek, amelyek Pestalozzi és Rousseau közt fennállanak. Rousseau ugyanis, valamint Nietzsche át Ellen Key is magában *ez* ismeretben ismerte fel a nevelésnek célját is, úgyhogy a nevelőnek nincs más feladata, mint gondoskodni arról, hogy a növendéknek természetadta egyénisége ki is fejlődjön – s megakadályozni azt, hogy e folyamatba egyes ember, vagy bármely szociális tényező beavatkozzon, és pedig *azért*, mivel a természetadta egyéniség Rousseau szerint *jó*; s minden rossz csak az emberektől, a környezetből származik. Mivel pedig a nevelésnek célja a *növendék* természetében adva van, nem a növendék rendéli magát alá a nevelő céltudatos tevékenységének, hanem megfordítva, a nevelő hódol be a növendék természetében rejlő célnak. A szülők Rousseau szerint ily szerepre alkalmatlanok: ezért is a gyermek a család köréből az okos nevelő hatáskörébe helyezendő. Rousseau csak következetes volt ez elveihez, midőn gyermekeit a lencházba adta, az elsőtől még felvételi számot véve, a többiekől azt sem, de pathetikusan azzal indokolva ez eljárását, hogy ezek a gyermekek minden felnőttben atyát, anyát, a kortársban pedig testvért látnak. Ezzel a természetellenes és cinikus, a szülő és testvér szavát profanizáló felfogással szemben áll Pestalozzi felfogása, elmélete.

Ő is ismeri az emberek természetadta egyéniségét. Ez érvényesül *az* ember *kollektív* természetében, mely mivel a természeti világhoz legközelebb áll, lényegében *az állatéval* közös. *E* természet alapján az egyes csakis önmagát kívánja kiélni, önmagát érvényesíteni, önmaga életét és érzéki élvezit biztosítani s ezért is tör a hatalom felé. E hatalom birtokában és gyakorlásában az ellentállókát elsöpri, úgyhogy *így* végre békés, külső formáiban civilizált együttélés létesül. Ez alapon nyugvó *állami* élet Pestalozzi szerint nem egyéb, „mint emberi természetünk *állati* érzékének és *állati* erejének társas alakulata.”⁵ Az ilyen abszolutisztikus együttlét, állam, illetőleg annak imperatora (L'état c'est moi) igen természetesen kizárólag maga szolgálatára lefoglalja a katonaságot, a rendőrséget a pénzügyet, sőt az igazságszolgáltatást is;⁶ s így hatalmába ejti a társadalomban érlelt és ápolt feltétlen érté-

⁵ L. Pestalozzi: An die Unschuld, den Ernst und Edelmuth meines Zeitalters und meines Vaterlandes. Ein Wort der Zeit című értekezlet. Összes műveinek Seyffarth kiad. XII. köt., 1–303 1. Az idézet 133. 1.

⁶ Ugyanott 136. 1.

keket, de csak azért, hogy azokat is eszközeiként felhasználja. Ezzel elveszti a *társadalom* autonómiájának alapját, az egyes egyén pedig gondolkozása és cselekvése önállóságát és így szabadságát. Pestalozzi az ember természetében levő, ez állati rugókon felépült államnak eszményi kialakítóját *Napoleonban* látja. A korhadtt államokat és a rothadt társadalmat rombadöntő titáni, de egyszersmind providenciális erő előtt leborul ugyan: de a társadalomban és az egyes egyéneken a történet folyamán kiérlelt *végtelen* értékeket *eszközzé* degradáló Herostratostól szörnyűkődve elfordul.⁷ Napoleon meteorként letűnt: de az, amit Pestalozzi divinatorikus elméje benne látott: az feltámadt most nem *egy személyben*, hanem az egész Világra kiterjedő titáni szervezetben, Moszkva központjával.

Nem tagadhatjuk, hogy ezzel az egész kultúrvilágot nagy veszedelem fenyegeti, különösen ha tekintetbe vesszük azt a mindenhová elható, a legkülönbözőbb eszközökkel fölülről lefelé és alulról fölfelé dolgozó agitációt és annak minden irányban és fokon való ellenőrzését és másrészt korunk anyagi és így anyagiak alapján mindenre kapható irányzatot. Fokozza pedig a veszedelem nagyságát az a körülmény, hogy a bolsevizmus *nevelés-* és oktatásügye és pedig a legalsóbb fokútól az egyetemig és a szabad, illetőleg kötelező tanfolyamokig, mind a propaganda szolgálatában áll.

2. De éppen a *nevelés* gondolata, ez oszlatja el a veszélyelőli félelmet. Ha *embert* akarunk nevelni, akkor nem állapodhatunk meg *annak* a fejlesztése mellett, ami az emberben az állattal lényegileg közös. Minden emberi fejlődés a természetadta érzékiségből kiindul ugyan, de a *kiindulási* pont sohasem lehet egyszersmind a fejlődés *célpontja*. *Ember* nevelésénél, a nevelés célpontja csakis az lehet, ami az embernek egészen sajátosa, szemben az állattal: *az emberiség*. Ezért is a fejlődés szelleme, a kultúra haladásának az ereje épp úgy túléli az állatokkal közös érzéki rugók szolgálatában álló nevelési elméleteket, mint az ezek alapján kialakult államokat.

E biztató meggyőződésének ad kifejezést Pestalozzi e jellegű szavakban:

„Birodalmak elenyésznek, államok eltűnnek: de az emberi természennémarad s annak törvényei örökérvényűek.”⁸

Pestalozzi egész élete, nevelési működése⁹ az *emberiség* biztosan győzedelmeskedő eszméjének kultusza volt.

Ez az emberiség nem az ember *kollektív*, az állatokkal közös, hanem az ember *egyéni*, tehát *sajátos emberi* természetéből nő ki. Minél magasabbrendű a szervezet, annál inkább

⁷ Ugyanott 1-58-165. 1. Különösen a 148. és 149. 1.

⁸ Ugyanott 302. 1.

⁹ Ugyanott 303. 1. Hirdette ezt különösen ama himnuszszzerű szövegében „An mein Vaterland”, mely olvasható VII. köt. 200-206.

egyéniesül szerveiben. Az egyéniesülés foka tehát a szervezet tökélyének, a kultúra intenzivitásának foka. Pestalozzi szerint ezért is: „Az individuális kultúra (ezért is) lényegileg a kollektív emberi kultúra áldásos erőinek fundamentuma; ezért is az individuális kultúrához való jog, mint amely az *ember* természetén alapul – elpusztíthatlan, belső fundamentuma minden kollektív kultúrának, civilizációnak s így tehát a polgári törvények jogának is örök, belső fundamentuma.”¹⁰ „Azért is ott, ahol az egyéni nemesülés szent gondoskodása hiányzik: ott minden külső alkotmányi előnyök hiábavalók.”¹¹

a) Az egyéni nemesülésről, emberiségre való nevelésről kell tehátTfnlndehek előtt gondoskodni. Gondoskodunk pedig akkor, ha a *sajátos* emberi természet *őserőit* fejlesztjük. Három ily ős vágly alaperőt ismer Pestalozzi:

Szellemi, mely gondolkozik, a *megértésre* irányuló.

Erkölcsei, mely feltétlenül *értékel*.

Fizikaiit, mely cselekvésre, munkára, műalkotásra irányul, tehát *érvényesít*.

Az elsőnek, a gondolkozónak, a megértőnek a szerve:

A másodiknak, a feltétlenül értékelőnek szerve: *a szív*.

A harmadiknak, az érvényesítőnek szerve: *a kéz* (a német szó: Handeln, mely a Handnak aktivizálása, sokkal jobban fejezi ki az akaratra való vonatkozást, mint a magyar kezelni, amelynek inkább őrző, mint alkotó jelentése van).

A *befogadott* terminológia szerint az első a léleknek *értelmi*, a másodikat az *érzelmi*, a harmadikat az *akarati* iránya fejezi ki.

Pestalozzi intenciójának azonban inkább megfelel az általam használt terminológia, amellyel az első a léleknek *értő*, a másodikat *értékelő*, a harmadikat a lélek *érvényesítő* irányának nevezem.

Ez alaperők mindegyike sajátos, mondhatni egyéni természettel bír és éppen ezért kell, hogy azok fejlesztése is e természetüknek megfelelő legyen. Mindegyik alaperő kifejlődésének külön-külön célja van. Ez a sajátos cél *eszközi* ez erők nemesülését¹², és pedig Pestalozzi szavai szerint: „Lelkünk *értékelő* iránya képzésének végső eredménye természetünk kielégülése (Befriedigung), nemesülése és megnyugvása *hit* és *szeretet* által; lelkünk *értő* (szellemünk) iránya a képzésnek végső eredménye, természetünk nemesülése és megnyugvása *igazság* és *jog* által: végre lelkünk érvényesítő

¹⁰ Ugyanott 135. 1.

¹¹ Ugyanott 101. 1.

¹² Erre vonatkozólag Pestalozzi legvilágosabb fejtegetéseit „Lienhard és Gertrud” regényében Glülphi fejtegetéseiben találjuk. Seyffarth kiad. IV. köt., 223. stb. 1.

iránya képzésének végső eredménye, természetünk nemesülése és megnyugvás *munka és műalkotás* által.”¹⁸

Igen megszívlelendő Pestalozzinak ezzel összefüggő elvi jelentőségű kívánalma, hogy csak a *képzés céljával homogen tényezők* hathatnak a nevelés és oktatás terén sikeresen. Így nevezetesen Pestalozzi szerint: „Csakis az, akiben *élő hit* van: az fejleszthet hitet s nem az, kinek a hitről van tudomása s azt megérti; csak aki *gondolkozik*, fejleszthet ki másban is gondolkozást, s nem az, ki a gondolat tudja s a gondolkodás törvényeit ismeri. Csak az, akiben él a szeretet, kelthet másban is szeretetet s nem az, ki tudja és ismeri azt, hogy mi a szeretetreméltó és mi a szeretet. Végre csakis az, aki maga munkálkodik, maga művészkedik, csakis az hathat a munkásra, a művészre fejlesztőleg; nem pedig az, aki munka és művészet fölött tereferél.”¹⁴

b) E három lelki irány mindegyike egymástól egyenként különbözik, sajátos módon fejlődik; együttvéve azonban *egy* végső cél elérésére hivatott : az embernek az *emberiesség* álláspontjára való felemelésére.

E felemelés azonban csak akkor sikeres, ha ez alaperők különbségeik dacára harmonikus egységet alkotnak.

Harmónia, összhang nincs harmonizáló tényező nélkül. E harmonizáló tényező az *érzelem*, illetőleg az érzelemben adott feltétlen *érték*: a *hit* és a *szeretet*.¹⁵

Az érzelem a benne adott hit és szeretettel emberi lelki életünknek *primum movense*, első mozgatója, és – pedig épp úgy idő vagyis pszichológiai, mint logikai szempontból.

A *feltétlen érték* – bármi legyen az (mert a fejlődés különböző fokozatán különböző ez érték) – vonzalmunk, szeretetünk, bizalmunk, hitünk tárgya. Csakis az iránt *érdeklődünk*, azt kívánjuk teljesen, igazán megismerni: amiben értéket látunk, amit szeretünk, akiben megbízhatunk, amiben hiszünk. Az igazságra ezért is csak a szeretet vezet; mert csak a szeretet képesít minket arra, hogy önmagunk kívánságairól, előítéleteiről lemondjunk s így teljes hittel stúdiumunk tárgyába egészen elmélyedjünk s így azt megismerjük. S viszont csakis azt kívánjuk *érvényre emelni*, létesíteni akár munkában, akár művészi alkotásban, amit igazán értékesnek tartunk, amit szeretünk, aminek eredményes voltában hiszünk. Így mondhatja Pestalozzi a szívet és annak értékeit, a hitet és a szeretetet, az emberiségre irányuló összes erőink mozgató, elevenítő szellemének. Az ember e szelleme, így szól Pes-

¹⁵ Ugyanott IV. köt., 225. 1.

¹⁴ Reden an mein Haus, 1818 ja η. 12-én tartott s P. törekvéseit kiválóan jellemző. Ugyanott XITI. köt., 184-185. 1.

¹³ Ugyanott IV. köt., 225. I.

talozzi: „nem markában (kéz = akarat), nem agyában (intellectus = értő irány) rejlik”, hanem – amint Pestalozzi folytatja – az ember „minden erőinek egyesítő eszköze, tulajdonképi ereje hitében és szeretetében rejlik. A szív és ezzel a hit és szeretet az ismeretnek és a képességnek (Können), a tudásnak és a cselekvésnek *szent egyesítő pontja*, ami által ezek az erők a valódi *emberiesség* erőivé, igaz *emberi* erőkké válnak; azt állíthatom, hogy erőink egész emberiességi szelleme a hitben és a szeretetben rejlik... A szívnek erői: a hit és a szeretet az emberre nézve ugyanaz ... mint a fa növésére nézve a gyökér.”¹⁶

A szívnek, az érzelemnek ez elve mozgató (primum movens) jelentőségét Pestalozzi még a lelki erők *fejlődése* szempontjából is igazolja, és pedig a következőképpen: „A gyermek már régóta hisz és szeret, mielőtt gondolkozna vagy munkálkodna. Hisz és szeret – bár egyoldalúan, de egyoldalúságában mégis erejének *teljességével*; hisz és szeret, még mielőtt gondolkozó és alkotó erejének első nyomai mutatkoznának. Anyja iránti hite és szeretete értelmi és akaratú létének legnagyobb aléltsága mellett eleven, erőteljes, tántoríthatlan, s bár módja csak érzéki, de mégis tökéletes. A természet menete így nyilvánvalóan *alárendelte* az értelem és akarat képzését a szív képzésének s kell, hogy ez az alárendelés és egymásutáni-ság az ember művelődése minden fokozatán, a bölcsőtől kezdve fennálljon. Kell, hogy az ember (szellemileg) értelme és akaratú a hit és szeretet szolgálatára fejlődjön és képződjék, ha feladata az, hogy képzése által nemesüljön és boldoggá (befriedigt) váljék.”

„Ez Istennek az értelemre, az érzelemre és az akaratra vonatkozó rendje, amelynek benső egységéből az emberiesség, azaz az ember természetét valóban megnyugtató élet származik. Kell, hogy Isten e rendjének hódoljon a nevelés művészetében a családi, a nyilvános, a polgári és a magánéletben. Ez alárendelésből származik az ember igazi, földi és öröküdvé.”,

Pestalozzinak az emberi lélek alaperőire vonatkozó *ez* elmélete sem antikvált. A legújabb időkig uralkodó intellektualisztikus (Herbart)¹⁸ és majd ezután voluntarisztikus (Wunclt) elmeletekkel szemben mindinkább érvényesül az *érzelmi* alapon nyugvó *értékelő elineh't.* (Posch nálunk, de kiil. Feldegg iratai.)

¹⁶ Az 1818 jan. 12-i beszéd ugyanott XIII., 173. 1.

¹⁷ L. Lienh. és Gertr. ugyanott IV., 226. 1.

¹⁸ Herbart a nevelésnél, midőn az *érdeklődést* helyezi a középpontba, kombinálja az intellektuális elméletet a voluntarisztikus-sal, a kiegészítést követelő tudásban. Követelést nem képzetek kvantumára, hanem azok *értékére* vihetjük csak vissza.

Pestalozzinak ez érzelemelmélete hivatott arra, hogy'eiső sorban a nevelés ügyét és ezáltal társadalmi és állami életünket is reformálja.

Ez elméletnek *követelménye*, melyet elsősorban a nevelőkhöz intéz:

a Minden szeretettel, hittel végzendő,

β és ez alapon a lélek alaperői összhangzóan fejlesz-
tendők!

ad *a. Mindent szeretettel, hittel!* Ez legyen határozó épp-
úgy a *tanulóra*, mint a *tananyagra* nézve. A növendéknek nem a szava vagy a külső viselkedése a határozó, hanem: az ő lelke, az ő egyénisége. A szeretet önmegtagadóan, előítéleteiről, indulatairól lemondva, csak a növendék lelkét, egyéniségét nézi s abban is nem a rosszat, hanem a jót, a gyermek jobb Énjét *keresi*, s ha azt megtalálta: ezt igyekszik bizalommal, sohasem lemondóan, teljes hittel fejleszteni. Minél inkább fejlődik a gyermekben a jó, annál inkább gyöngül a rossz. Ha szuggeráljuk néki azt, hogy alapjában jó – jó is lesz: míg ha folyton ellenőrizzük és korholjuk – elzárkózottá, konokká, rosszra válik. Csak az angyali úzi el az ördögöt. Ahol szeretet van: ott van élet, ott van öröm, derűtség, hit, remény, optimizmus; ott a tanterein még a legsötétebb napon is nap-sugaras.

Azért is^mindent szeretettel, hittel! Ez vonatkozik nem-csak a tanulóra, hanem a *tananyagra* is. A tananyag – ez is egyéniesítendő. Nem a könyvben', hanem a tanító lelkében, egyéniségében éljen szabadon, élénken s így éltetőén. Szeretettel, művészi módon, azt egyéniesítve kezelje a tanítás anyagát azt csak a legszebb példányokban bemutatva. Ne kicsinyeljen semmit, még az utolsó betűt sem. Az egyes betűben is egészén sajátos egyéniséget lásson, minden vonását után-elve vonja meg s vonassa meg. Ha a tanuló ezt teszi: érzi azt, hogy ennek a, kis betűnek, mint ily egyéniségnek is van lét-jogosultsága; s ezért igyekezni fog ezt meg nem sérteni. Írása pedig ezzel jó lesz.

A *történet* is *egyéniesítve* lépjen drámai élénkséggel a tanuló Mke ele Am barnulja meg a halált is megvető bátorságot: de tanulja meg mind inkább értékelni a legnagyobb bátorságot kitartást és martiriumot is csak akkor, ha ez a *sajátos emberi* szellemi értékeknek: az igazság, a jog, a szeretet és hit, a produktív munka és művészet szolgálatában áll. Nem a gyűlölet és irigységnek hódító és bosszútálló *harcai*, hanem a sajátos emberi kultúrák, a szeretet és hit *erejében építők alkotásai* lépnek minél magasabb fejlődési fokon annál inkább a tanítás előterébe.

ad *β*. Pestalozzinak különösen a nevelőkhöz intézett második követelménye az, hogy a nevelésnél a sajátos emberi alap-

erők a szeretet erejében együttesen összhangzóan fejlesztésenek.

Pestalozzit ennek hangsúlyozására különösen élettapasztalatai, kísérleteinek szomorú kudarca indította. Nemes lelke ennek okát nem másokban, hanem csakis önmagában kereste. 1808-i újévi beszédében¹⁹ önmagát ítéli el, önmaga fölött mond halotti beszédet; hattyúdalában (Schwenengesang)²⁰ pedig moll-akordokban végig vonul e komor szavak témája: „Céljaimnak útjába állott a kiképzett gyakorlati ügyességeik teljes hiánya s az az örült aránytalanság, mely akaratom tág köre és erőm korlátoltsága között fennáll.”²¹ Igaza van Pestalozzinak: nem- elég a tudás – a megértettet érvényesíteni is kell; nem elég az egyoldalú befogadás – szükséges a mi bennünk levő értékeket munkában, műalkotásban kihelyezni; kell a teljes emberiség megvalósítása érdekében a szeretet és hit által ihletett egyensúlyozása az értelmi és akarati tényezőnek, a tudás és az alkotás különböző irányainak.

III. S e nevelés nem lehet egyes szerencsések kiváltsága. Emberiségre kíván Pestalozzi nevelni. Ezért is minden embernek van *joga* e neveléshez, mivel ember; viszont pedig az igaz embernek s a valláserkölcsei alapon álló társadalomnak *kötelessége* alkalmat adni e joga élvezésére. Pestalozzi látta Zürichben, hogy a város miképpen használja ki, teszi tönkre a vidék népét; látta Zürichben a patríciusok zsarnokságát a város népével szemben; de másrészt látta anyai nagyatyjánál, a vidéki derék lelkésznél, hogy *egy* ember, a lelkész, miképpen emelheti községe erkölcsi és szellemi színvonalát; s azonkívül maga is tapasztalta a szegénység, a megvetettség és a szánakozás kínjait. „Egész életemben – írja Pestalozzi –, úgy mint ma (1801) sem akarok mást, mint a nép javát, amelyet szeretek és amelynek nyomorúságát érzem, amint azt kevesen érzik, mivel szenvedéseit vele viseltem úgy, mint azt kevesen viselték”²² E részvétben és a szereteten alapuló segélyezésben látja Pestalozzi az üdvözítő szellemében végzett istentiszteletnek lényegét.²³ De azt is tudja, hogy „sem az állam, sem az egyház igazi javulást nem teremthet, ha maga a *nép* nincs az önszegélyre képesítve.”²⁴ *Nevelni* kell ezért a népet, a nép gyermekeit; azokat pedig, akik a jó útról letértek, züllésnek indultak: *javítani*, a bukottakat felemelni, és

¹⁹ Ugyanott XIII. köt., 17. 1.

²⁰ XIV. köt.

²¹ Räumer: Geschichte der Pädagogik II. 387. lapján idézi Pestalozzi műveiből.

²² Lienhard és Gertrud II. kiadásának bevezetésében. Különben F. Seyffarth kiad. Pestalozzi összes művei.

²³ Ugyanott 105, 136. 1.

²⁴ Ugyanott IV. köt., 7. 1.

pedig a gyermekeket nevelni a *családban*, a züllés útján levőket javítani az intézetekben.

Ez utóbbiakra nézve mondja Pestalozzi: „Nincs nagyobb Istentisztelet, sem embertisztelet, mint az a szívesség, mellyel oly emberekkel szemben viseltetünk, kik önhibájuk¹ által tévesztve,[^] gyalázat által lealacsonyítva, büntetés által elvakítva – úgy mint a legvészeisebb betegek – erőszakosan feldőlt természetük és elpusztított létük helyreállítása érdekében mindenkinél inkább szorulnak kíméletre, emberiségre és szeretetre.”²⁵

A szeretet mellett pedig a munka, a *földművelői* és *ipari* munka a termelő, javító tényező. A munkának látható eredménye a dolgozónak önértetét, önmegbecsülését felkeelti s mások által való megbecsültetésének és így az elveszett becsületességének a vágyát, törekvését kiváltja, A szeretet és a munka, e tétvútra került bukottaknak megváltója. „Még az összes fogházak és fegyházak is, Pestalozzi követelménye szerint, végső céljuknak megfelelőleg úgy szervezendők, hogy visszavezessék a foglyokat a kötelesség, s mind annak átérzésére, ami szép, nemes és jó.” „A foglyokat fogságuk ideje alatt a szabadságra kell nevelni s a kiszabaduláskor továbbra is gondozni.”²⁰

Pestalozzi a szegények és züllésnek indulók részére Neuhofban es később Stanzban ily szellemű javító-nevelő intézményt létesített; de gyakorlati érzékének hiánya miatt csak vagyona, testi és lelki egészsége s így magának az intézményének tönkre jutása árán. Szava és műve azonban él eszményi alakban az összes kultúrnemzetek s nevezetesen Pestalozzi hazájának ily szellemű intézményeiben.²⁷

²⁵ Pestalozzi összes művei. II., 263: 1.

²⁶ Ugyanott VII., 185. és 184. 1.

²⁷ *Luzernben* – a Pilátus hegyóriással szemben fekvő lankás hegyoldalon terül el – fal által el nem kerítetten Meyer mezőgazdasága. A munkások a társadalom eltévelyedett ifjai, az előmunkások okleveles tanítók. Egy családot alkotnak, együtt dolgoznak vagy kinn a gazdaságban, vagy benn a műhelyekben; de minden nap folyik az iskolázás, a tanítás is. A teljesen javultnak megfelelő elhelyezéséről gondoskodik nevelő atyjuk, ki a távolba, Amerikába, Ausztráliába kerültekkel is fenntartja levelezés útján a szeretet viszonyát. Nagy szekrényének alfabetikusan rendezett ládáiban mutatta be nekem a legélénkebb levelezés bizonyítékait. Kérdésemre, hogy nem fordul-e elő, tekintettel a gazdaságnak fallal való el nem kerítettségére, egyesek megszökése? A jó katolikus Meyernek felelete az volt: Igenis előfordul az is; de a szökevények 2-3 nap múlva önként visszajönnek; de ott lent Luzern városában papok vezetése mellett fenntartott, magas fallal bekerített javító-intézetből is megszöknek, ezek azonban önként vissza nem térnek. Nem a tekintély, nem a külső kényszer, hanem a szeretet a legnagyobb hatalom. – E gazdaságban működő tanítókat pedig a

Hála Istennek, mi is haladunk e cél felé! Bajunk azonban, hogy mindent az államtól várunk, holott a szeretet munkássága éppen Pestalozzi szerint is elsősorban egyéni és társadalmi tényezők, autonóm községek, de különösen a szeretet szolgálatában álló vallásfelekezetek feladata.²⁸ IV. Fontos a szociális bajnak gyógyítása, az eltévelyedetteknek jó útra terelése, javítása: de sokkal fontosabb, sőt a *legfontosabb szociális-, feladói az ép, egészséges társadalom s állami életnek megteremtése*. Ennek pedig megteremtője az egészséges, ép, etikai értékektől a szeretet és hit *szelleme által* áthatott család. A család a társadalom összejtje; azért is amilyen a család, olyan a társadalom s amilyen a társadalom, olyan az állam. Egyetlen egy pedagógus sem tulajdonított olyan feltétlen jelentőséget a családnak, nevezetesen az anyának, mint Pestalozzi. „Hazám! – így szól –, ami vagy, azzá atyáid által századok óta és hosszú idő óta gyermekeid által megörzött áldott *családi otthonod szent erejében lettél*. Hazám! ami vagy – nem királyaid kegyelméből, nem a hatalmasok hatalmából, nem bölcséid bölcseségéből, hanem családi otthonod, családi életed fenséges ereje által lettél.”²⁰

községek, egymással versenyezve, előszeretettel választják meg tanítóikul.

A *Zürichi-tó* északi lejtőjén elszórtan épült villák közt nagyszámú gyárak is állanak. Ezek közül 3 selyemgyár és 4 cipőgyár Appenzelleré, aki évekkel ezelőtt mint parasztfíú gyári munkás, majd gyártulajdonos lett. Meggazdagodott. „Lehetetlen, hogy Isten áldása csakis reám szakadjon; a pénz egyrészenek én csak kezelője vagyok.” Minden gyár mellé ezért is internátust épített. A selyemgyár mellettibe eltévelyedett leányokat, a cipőgyár mellettibe eltévelyedett fiúkat fogadott be. Minden internátus élén az anyát helyettesítő nő áll s mellette két tanító foglalkozik a fiatal bűnösökkel mentorként *egyénilag*, a fiatalok sajátos tehetségeit különösen fejlesztve. A fiatalok naponta néhány órát a gyárban dolgozva töltenek. A többi idő a szellemi, de a testi erők fejlesztésének van szánva. A harmadik év után ünnepélyesen bocsátatnak el a megjavultak. Jelen voltam ez ünnepélyen a 7 gyár központi, a szép román stílusú templomuknak helyén. Gyönyörű látvány volt, amidőn e napsugaras reggelen, meghatározott időben a 7 gyár ifjú serege zászló alatt, énekkar és az ifjak zenekara kíséretében e központba vonult s itt az Appenzeller családot a megboldogult alapító gyermekeit és unokáit és az ünnepély vendégeit vidám „Grüssi”-vel és bizalmas kézszerítással fogadta. Appenzeller veje, a gyári munkások papja, a templomban megható beszéddel búcsúztatta el a távozókat. Mindegyiknek meg volt már a tehetségének megfelelő helye, többen közülök tanítói pályára léptek. S azután következett szabadban a lakoma, a játék, a körtánc, az ének. a zene. Nem volt ott gazdag, sem farizeus: mind-mind a szeretet által egybefűzve egy családot alkottak. Mily öröme, mily végtelen öröme lett volna Pestalozzinak. Ezt akarta ő! Ebben dicsőül meg az ő szelleme.

²⁸ Ugyanott XII. köt., 132–136. 1.

²⁹ Ugyanott XII. köt., 55. 1.

Igenis a család által, mert a család mindazon alaperők otthona, melyeknek kifejtése a sajátos emberi: az emberiség; mert a családban Pestalozzi szerint a *szeretet*, mely mint az Isteniség örök kiáramlása mi bennünk trónol,³⁰ természetesen, közvetlenül, minden számítás és mesterkedés nélkül az *anyában* él, s mint ilyen az alaperőket egységes harmonikus kifejlésre képesíti. Ezért is „fontos, hogy nevezetesen az anya, csecsemője iránti izzó szeretetében és annak ápolásában érvényesülő kimeríthetetlen erejében... az emberi természetbe oltott sajátos *isteni erőt* lásson, amelynek erejében arra képesül, hogy gyermekében születésétől kezdve teremtsen meg iaz emberi természet összes arra valóságainak és rugóinak fenséges isteni egységesítő erejét: a hitet és a szeretetet, az emberiség isteni nevelési elvét.”³¹

Ott, ahol a szülő, nevezetesen az anya az anyaságot Istentől áldott állapotnak látja, s ahol az anya gyermeke iránti végtelen szeretetében Istennek mindenek fölött győzedelmeskedő erejét alázattal érzi: ott Pestalozzi szerint az anyját szerető gyermek is anyja szeretetében kéri Isten szeretetét, s anyját szeretve szereti Istent s anyjának engedelmességgel engedelmeskedik Istennek. Az anya iránti szeretet így í'elmagasztalódik Isten iránti szeretetté s az anya iránti engedelmesség Isten iránti engedelmességgé,³² úgyhogy a velünk született vallás³³ az anya végtelen szeretetének hatása alatt lesz tényleg az emberiség bizalomteljes *gyermeki* érzése az Isteniség *atyai* érzésével szemben.”³⁴

Ott pedig, ahol az anyában a gyermeke iránti szeretet ily *isteni* erővé válik: ott az anya önzően a világgal szemben el nem szigetelődzhetik; ott ő is átéli a környezetében, nemzetében érvényesülő kulturális életet,³⁵ de nem bocsátja be családi szentélyébe emez élet bűneit, eltévelyedéseit, úgyhogy a család, a nemzet, az emberiség igaz értékeinek, eszményeinek laut usz helyévé válik, az igazság és igazságosság biztos győ-

³⁰ Ugyanott XIII köt., 35. 1.

³¹ Ugyanott XIII. köt., 206. 1.

³² Ugyanott XII. köt., 33. stb. 1.

³³ L. Raumer: *Gesch. d. Päd.* II., 380.]. Pestalozzi „Abendstunden” idézeteiben. E gondolat már Tertulliannál meg van: *anima a natura Christiana*.

³⁴ Pestalozzi összes művei. XII. köt., 33. 1. Hadd álljanak legalább itt Pestalozzi e szép szavai: „An die Unschuld!”, „íme lásd mi képen fejlődött ki egyszerűen és kedvesen az anya iránti szeretetből az Isten iránti szeretet; az anya iránti bizalomból Isten iránti bizalom; az anya iránti hitből Isten iránti hit; miképpen magasztosul fel a gyermekben az anya karjai közt nyert emberi pihenés Isten karjai közt nyert mennyei pihenéssé.” XII. köt., 33. 1. ti. a folytatását is jegyzetben.

³⁵ Pestalozzi összes munkái. IV. köt., 9. 1.

zelmi hitének, a teremtő optimisnak szeretettel ápolta tűzhelyévé. Az isteni szeretet által ihletett család, továbbá egy magasabb rendű *erkölcsi*, akarati képzésnek is iskolája. Az a gyermek ugyanis, aki szüleit igazán szereti, s így önzetlenül él szülei lelkében – őszinte örömmel engedelmeskedik szüleinek s örömmel vesz részt a házi munkában. Az ily családban tehát elemi, eszményi módon és egészen természetesen fejlődnek ki a sajátos emberi alaperők a hit és szeretet erejében harmonikus módon; s alapjában magában a családban megvan valósítva a nevelés feladata: *az emberiségre való képzés*.³⁰

Itt, az anya által őrzött, ápolta és fejlesztett szentélyében győzi le Gertrudnak szíve és imája, valamint a gyermekek jósága a tévútra sodort férjnek és apának rossz hajlamait; itt, a megalkuvást nem ismerő eszményi világban, itt nyer erőt, biztatást, hitet a közpályán működő, a létező viszonyokkal nem egyszer megalkudni kénytelen férfiú is. Az anyának, a nőnek ez a képe lebeg Pestalozzi szeme előtt, midőn róla ez aranyzavakat mondja: „Igen szeretnék a nőről (az anyáról) sokat beszélni, pedig oly keveset mondhatok róla, holott a gazfickókról (Schelmenbande) oly sokat mondhatok. Mégis szeretnék a nőre (az anyára) vonatkozó oly képet találni, amely őt élénken szemed elé állítja s felejthetlenné teszi mindenkorra az ő csendes munkálódását. Sok az, amit róla mondok, de nem átallok ezt elmondani. Istennők napja úgy mint ő halad reggeltől estig pályáján; szemed nem látja egy lépését sem, füled nem hallja futását. De leáldozása alkalmával tudod azt, hogy újra felkel s tova működik, hogy melegítse a földet mindaddig, míg annak gyümölcsei meg nem érnek. Nagy az, amit mondok, de nem röstellem azt elmondani. A földünk fölött termékenyítőleg lebegő napnak, .e nagy anyának képe – Gertrudnak képe s minden oly nőé, ki ott-honát Isten szentélyévé avatja és férje s gyermekeiért élve, a mennyországot „kiérdemelni.”³⁷

Ez a kép lebeghetett Brimsvik Teréz grófnő szeme előtt már akkor, midőn 1808-ban Pestalozzinál T ff érten ben időzve Pestalozzi ő előtte esti órában „hazájához intézett himnusz-szerű szózatát” lelkesülten felolvasta, amelynek hatása alatt Brimsvik Teréz térdre borult s hazájára gondolva, sírva fakadt Ez a kép lebegett szeme előtt, midőn Werthei miiek Skóezia, kisdédóvókról szóló művét olvasva Pestalozzi előtt, jegyezte meg: „ez való a nőnek.” Ez a kép kísérté őt hazájába

³⁶ 1818 jan. 12. „An mein Haus”. XIII. köt., 224–225. 1.

³⁷ L. Lienhard és Gertrudban: „Ein Stück aus einer Leichenpredigt u. wie eine Frau sein soll.” Sevffarth-kiadás. II. köt., 60-61. 1.

azzal a határozott szándékkal, hogy ő itt „idegen” gyermekek anyja” legyen; s akkor, midőn ily irányú törekvéseit a Metternich-i szellem hatása alatt” nem csak a király, hanem a palatinus is, mint jakobinusok nevelését elgáncsolta, s őt a magyar vezető férfiak közül csakis Kossuth Lajos támogatta – ő, a grófnő, e kép varázserejének hatása alatt határozottan kijelentette: „kiseddóvókat (Kleinkinderschulen) kell létesítenünk, s ha ezért keresztfára is feszítenének, még a keresztfáról is azt hirdetem: kiseddóvókat kell létesítenünk.” S ő, e bámulatos nő, létesítette is azokat. 1845-ben Teiehengräber-Tavassyhoz intézett sorokban hivatkozhatik arra, hogy 60-70 ily kiseddóvó, ily anygalkert már létesült és 6000 gyermek talált azokban otthonra.

Ex oriente lux: – Keletről nyugatra, Brunsvikék tanácsával, támogatásával terjedt ez az intézmény mind tovább.

S most – oly gyászos napok után, az emberiség érzelmeit feldúló, a család kötelékeit meglazító, a társadalmi ellentétekeit fokozó háború és összeomlás után: a szülők, az anyák jönnek – egy fennkölt lelkű férfiú előadásainak hatása alatt a Gyermektanulmányi Társaság körébe, hogy *itt* sajátos hivatásuk nagy jelentőségétől áthatva, nyerjenek felvilágosítást, indítást gyermekeik természetének és fejlődésének megfigyelésére nézve és buzdítást, erőt a szövetkezés alapján szülői, anyai feladatuk megoldása érdekében.

Pestalozzi a szülőket, s nevezetesein az anyákat kereste fel Lienhard és Gertrudjával – Wie Gertrud ihre Kinder lehrt –, Kristóf und Else – das Buch die Mütter – műveivel, hogy *érdeklődést keltsen* bennük hivatásuk iránt: s íme most itt a szülők, az anyák szent *hivatásuk tudatában* keresik fel a pedagógusokat a végett, hogy e hivatásuknak minél *alaposabban* és lelkiismeretesen meg is felelhessenek.

Mily öröme lenne Pestalozzinak, ha ezt látná!! Mi pedig szülők és pedagógusok egy értelemben, szívünkben egyesülve tesszük le kegyeletes érzelemmel örök hálánk koszorúját annak sírjára, ki a családnak, az anyának mindenható jelentőségét a jövő nemzedékének igaz emberiségre és ezzel igaz boldogságra való nevelésére nézve oly meggyőző, mindenkorra kiható isteni erővel megalapította.

Ennek tudatában szállj fel esdő imánk, hogy a szeretet egyik legnagyobb apostolának szentelt megemlékezésünket tegye áldásossá reánk és hazánkra nézve a szeretet Istene, mennyei atyánk – Amen.